

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІК

Жұмабаев Даурен Қайратұлы

daur_1999@mail.ru

Л.Н Гумилев атындағы ЕҰУ

Заң факультеті

Халықаралық құқық кафедрасының 3-курс студенті

Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Ғылыми жетекші - Сейдеш Б.Б.

Аннотация

Бұл мақалада халықаралық –құқықтық жауапкершіліктің түсінігі мен негіздері, халықаралық құқық бұзушылық ұғымы, халықаралық құқық бұзушылық түрлері және мемлекеттердің халықаралық –құқықтық жауапкершілігінің түрлері мен нысандары жайлы айтылады.

Аннотация

Эта статья охватывает концепцию и основу международно-правовой ответственности, концепцию международного преступления, виды международных преступлений, а также виды и формы международно-правовой ответственности государств.

Annotation

This article covers the concept and basis of international legal responsibility, the concept of international crime, types of international crimes, as well as types and forms of international legal responsibility of states.

Кілтсөздер: құқықтық жауапкершілік, халықаралық құқықтық жауапкершілік, саяси жауапкершілік, материалдық жауапкершілік, қылмыстық жауапкершілік, трибунал, халықаралық шағымдар.

Ключевые слова: юридическая ответственность, международно-правовая ответственность, политическая ответственность, финансовая ответственность, уголовная ответственность, трибунал, международные претензии.

Keywords: legal liability, international legal responsibility, political responsibility, financial responsibility, criminal liability, tribunal, international claims.

Халықаралық құқықтағы жауапкершілік –бұл халықаралық құқық бұзушылықты және оны істеген субъектіні әлемдік қауымдастық тұрғысынан бағалау және құқық бұзушыға нақты шараларды қолдану қажеттілігі.

Мемлекеттердің халықаралық-құқықтық жауапкершілігі туралы нормалар халықаралық құқықтың салаларында “шашылған”, мысалы, халықаралық құқық субъектілік құқығы, халықаралық ұйымдар құқығы, халықаралық қауіпсіздік құқығы. Қазіргі уақытта БҰҰ халықаралық құқықтың Комиссиясы жауапкершілік институтын кодификациялау бойынша жұмыстар жүргізіп жатыр.

Халықаралық жауапкершіліктің негізі –бұл халықаралық-құқықтық нормалармен қарастырылған объективті және субъективті белгілер болып табылады. Халықаралық – құқықтық жауапкершіліктің негіздерінің 3 түрі бар:

- заңдық;

- фактілі;
- іс жүргізушілік.

Халықаралық құқық бұзушылық – бұл халықаралық құқық бұзушылық құрамының элементтері (белгілері) болатын халықаралық – құқықтық қатынастардың субъектілерінің іс - әрекеті.[1]

Халықаралық құқық бұзушылықты мынадай негізгі белгілермен сипатталады:

- халықаралық қоғамдық қауіптілік – бұл халықаралық құқықпен қорғалатын қатынастар мен объектілерге халықаралық құқық бұзушылықтың зиян келтіру қабілеттілігі;
- халықаралық құқық бұзушылықтың құқыққа қайшылығы – мемлекеттердің немесе халықаралық құқықтың басқа да субъектілерінің халықаралық – құқықтық міндеттемелерінде белгіленген мінез – құлық ережелерінің болуымен байланыстырылған және осы міндеттемелерді немесе басқа субъектілердің құқықтарын бұзуда көрінеді;
- себеп – салдарлы байланыс – келтіріліген зиянның себебі халықаралық құқық бұзушылық болып табылатындығында көрінеді;
- жазаланушылық – бұл халықаралық құқық бұзушылықтың құқықтық салдарлары болып табылады. Нақты іс – қимылдарды құқық бұзушылық деп танып, халықаралық құқықтың субъектілері құқық бұзушыны халықаралық – құқықтық жауапкершілікке тарту мүмкіндігін белгілейді.

Халықаралық құқық бұзушылықтың 3 түрі бар:

- халықаралық қылмыс;
- халықаралық сипаттағы қылмыстар;
- халықаралық деликттер (өзге де халықаралық құқық бұзушылықтар).

Халықаралық қылмыстар – бұл әлемдік қауымдастықтың негізін қалаушы, тіршілік үшін маңызды мүдделерін бұзушы іс – әрекет.

Халықаралық қылмыстарға мыналар жатады: агрессия (басқаның жерін басып алу үшін әскер күшімен шабуыл жасау), апартеид, геноцид, құлдық жалшылық.

Халықаралық сипаттағы қылмыстар – бұл екі немесе бірнеше мемлекеттердің, халықаралық ұйымдардың, жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен мүдделеріне қол сұғатын жеке тұлғалардың іс - әрекеті.

Халықаралық сипаттағы қылмыстарға мыналар жатады:

- халықаралық қорғауды пайдаланатын тұлғаларға қол сұғу;
- әуе және теңіз кемелерін заңсыз басып алу;
- ақша белгілерін қолдан жасау;
- адамдарды кепілдікке алу;
- радиоактивті заттармен заңсыз операциялар жүргізу.

Халықаралық деликттерге мыналар жатады (алдыңғы екі топқа кірмейтін халықаралық құқық бұзушылықтар):

-негізін қалаушы мән – маңызы жоқ келісімшарттық міндеттемелерді мемлекеттердің бұзуы;

-заңды және жеке тұлғалардың халықаралық конвенциялардың жағдайларын (ережелерін) орындамауы, мысалы, 1980ж. тауарларды халықаралық сатып алу - сату туралы Конвенцияның жағдайларын;

- Халықаралық Соттар мен арбитраждардың шешімін орындамау;
- мемлекеттердің өздерінің біржақты халықаралық міндеттемелерін орындамау.

Мемлекеттердің халықаралық – құқықтық жауапкершіліктерінің 2 түрі бар:

1) материалды; 2) материалды емес (саяси жауапкершілік);[1. 2-4 б.]

Мемлекеттердің саяси жауапкершіліктерінің нысандары:

- Санкция;
- Реторсия;
- Репрессалии;
- Сатисфакция;
- Ресторация;

- Мүшелікті тоқтата тұру немесе халықаралық ұйымнан шығару.

Мемлекеттердің саяси жауапкершілігінің ерекше нысаны “ұйымда өкілдік ету құқығынан айыру”. Мысалы, КСРО Финляндияға қарсы агрессия нәтижесінде 1940 жылы Ұлттар Лигасынан шығарылды.

Ұжымдық Санкциялар - халықаралық-құқықтық жауапкершіліктің ең “жас” түрі. Олардың арасында БҰҰ Жарғысының 40-42-баптарын іске асыру шеңберінде Қауіпсіздік Кеңесінің шешімі бойынша қабылданатын БҰҰ ұжымдық санкциялары бірінші орында тұр. Жауапкершіліктің осы нысанының ерекшелігі оның зардап шеккен мемлекеттің емес, бүкіл әлемдік қоғамдастықтың немесе оның атынан әрекет ететін мемлекеттердің күш-жігерімен іске асырылуы болып табылады. Құғын-сүргінге қарағанда, ұжымдық Санкциялар жазалау сипатында болады. Қауіпсіздік Кеңесінің өз құзыреті шегінде қабылдаған шешімдері априори заңды болып табылады және орындауға жатады. Сонымен қатар, ұжымдық санкцияларды жүзеге асыру кезінде БҰҰ ұсынған мандат шеңберінен шығуға жол берілмейді. Ұжымдық Санкциялар саяси және экономикалық мәжбүрлеу сипатындағы шараларды қамтуы мүмкін. Құқық бұзушы мемлекеттің егемендігін шектейтін шаралар жатады. Бұған, атап айтқанда, толық немесе ішінара демилитаризация, жекелеген саяси партияларға тыйым салу, халықаралық қылмыс жасаған адамдарға қатысты юрисдикцияны шектеу және т. б. жатады. [2. 288-293 б.]

Реторсия- зардап шеккен мемлекеттің заңды құқықтары мен мүдделерін бұзған басқа мемлекетке қарсы бағытталған заңды жауап әрекеттері. Реторсиялардың мақсаты-бұзылған құқықтар мен мүдделерді қалпына келтіру және қорғау.

Репрессалии-делинквентке қатысты мемлекет тарапынан мәжбүрлеу шараларын қолдану. Мысалы, кемені заңсыз балық аулағаны үшін ұстау және т.б.

Сатисфакция- деликтілер үшін дербес шара ретінде қолданылатын халықаралық жауапкершіліктің ең көне түрі. Сатисфакцияның түрлері ресми кешірім, өкініш білдіру, кінәлі лауазымды тұлғаларды жазалау болып табылады. Бұрын мұндай сатисфакцияның түрі зардап шеккен мемлекетке құрмет көрсету (оның әнұранын орындау, тудың алдында өз туының төмендеу) сияқты жиі қолданылды. Мысалы, 1989 жылы КСРО Ауғанстанның Үкіметіне шақырылған Кабулдан шыққан кезде бомбалаудың салдарынан бейбіт тұрғындардың қаза болуына байланысты өкініш білдірді. Әдетте, сатисфакцияны уәкілетті мемлекеттік орган (лауазымды адам) жария түрде немесе ресми дипломатиялық арналар бойынша жүзеге асырады. Әдетте сатисфакцияның бірнеше түрі қолданылады: бұзушы мемлекет бір мезгілде болған оқиғаға өкініш білдіреді және кінәлі тұлғаларға шара қолдануға уәде береді.

Ресторация-зақымданған объектілерді қалпына келтіру болып табылады.

Мемлекеттердің материалдық жауапкершіліктерінің нысандары:

- Репарация;
- Реституция;
- Субституция.

Реституция- құқық бұзушылыққа дейін болған материалдық жағдайды қалпына келтіру. Мысалы, Болгария, Венгрия, Италия, Румыния және Финляндия бейбіт шарттарға сәйкес Біріккен Ұлттар елдерінің кез келген аумағынан әкетілген барлық мүлікті қысқа мерзімде қайтаруға міндеттелді. Бұл ретте осындай алып қойылған мүлікті сақтауға, тасымалдауға және қайтаруға байланысты барлық шығыстар жауапты мемлекетке жүктелді. Германия әлі күнге дейін Ресейге Янтарь бөлмесін және басқа да көркем құндылықтарды қайтармады. Ресей аумағында әлі күнге дейін бар мәдени құндылықтардың кейбір нысандарын Германияның қайтаруы туралы да даулар жүргізілуде.

Репарация- материалдық шығындарды ақшалай немесе тауар арқылы төлеу. Мысалы, репарация көлемі мен олардың түрі соғыс аяқталғаннан кейін халықаралық шарттарда айқындалады. 1945 ж.Қырым конференциясының шешімі бойынша Германиядан репарациялар 20 млрд. долларды құрады, бұл жай ғана Кеңес Одағына келтірілген зиян мен

материалдық зиянмен салыстыруға келмейді. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін репарация Германия, Италия және Жапония осы елдерге қарсы соғысқа қатысқан одақтастарға төледі.

Субституция-зақымданған объектілерді ұқсас заттармен орнын толтыру болып табылады.[2. 295-296 б.]

Ғылым мен техниканың дамуы және олардың жетістіктерін практикалық мақсаттарда қолдану салдарынан мемлекеттер жоғары қауіптілік көздеріне жататын ғарыштық зымырандарды, ядролық Кемелерді, супертанкерлерді, атом электр станцияларын, яғни күтпеген және еңсерілмейтін Төтенше жағдайлар туындаған кезде ерекше техникалық-функционалдық сипаттамаларға байланысты бақылаудан шығуы және халықаралық құқықтың басқа субъектілеріне материалдық залал келтіруі мүмкін объектілерге пайдаланады. Мұндай залал жоғары қауіптілік көздерімен операция жасауға тікелей қатысы бар мемлекеттің еркіне қарамастан және оның барлық ақылға қонымды қажетті қауіпсіздік шараларын қамтамасыз етуге ұмтылысына қарамастан, туындайды. Мұндай залал мөлшері ықтимал үлкен болуы мүмкін. Осындай жағдайлардың туындау ықтималдығы және мемлекеттердің олардың салдарын құқықтық регламенттеу қажеттілігін түсінуі қазіргі заманғы халықаралық жария құқық жүйесінде техниканың осындай түрлерін пайдалану нәтижесінде келтірілген залалдың өтелуін тиісті реттеуді қамтамасыз етуге арналған нормалардың туындауын алдын ала анықтады. Қазіргі уақытта мұндай нормалар халықаралық құқықтың жекелеген салаларында, атап айтқанда халықаралық ғарыш құқығында, халықаралық атом құқығында, халықаралық әуе құқығында, теңіз құқығында (мысалы, ғарыш объектілерімен келтірілген залал үшін халықаралық жауапкершілік туралы Конвенция, 1960 жылғы үшінші тарап алдындағы ядролық энергия саласындағы жауапкершілік туралы Конвенция және оған 1963 жылғы қосымша конвенция, 1962 жылғы ядролық кемелер операторларының жауапкершілігі туралы Конвенция, 1963 жылғы Ядролық залал үшін азаматтық жауапкершілік туралы Конвенция, 1952 жылғы жер бетінде үшінші тұлғаларға шетелдік әуе кемесімен келтірілген зиянды өтеу туралы Конвенция).

Жекелеген салаларда қолданылып жүрген конвенциялардан басқа, осы жағдайды қамтамасыз ету үшін құқықтық негіз сот шешімдері де кіреді(мысалы, Корфу ісі бойынша БҰҰ Халықаралық Сотының 1949 жылғы шешімі).

Мемлекеттердің объективті жауапкершілігі халықаралық-құқықтық қатынастардың дербес кешенін білдіреді, олардың негізгі мазмұны арнайы келісімдерге сәйкес қабылданған мемлекеттердің заңды қызметті жүзеге асыруына байланысты келтірілген залалды өтеу міндеті және зардап шеккен мемлекеттердің арнаулы келісімдер негізінде өтеуді талап ету құқығы болып табылады.

Объективті жауапкершілік мынадай үш қажетті жағдай болған кезде туындауы мүмкін: 1) осындай міндет пен тиісті құқық көзделетін халықаралық-құқықтық нормалар; 2) тетіктің күшіне енуі басталуымен байланысты оқиғалар; 3) оқиға мен материалдық залал арасындағы тікелей себеп байланысы.

Бірінші шарт мемлекеттердің бірлескен жауапкершілігінің заңды негізі болып табылады, ал екіншісі оның нақты негізі ретінде әрекет етеді.

Объективті жауапкершіліктің нақты негізі болып табылатын оқиғалар көзі еңсерілмейтін күш пен жағдай болып табылады. Еңсерілмейтін күштің ерекшелігі, оны тудырған себептер жоғары қауіп көзімен де, басқаратын мемлекетпен де байланысты емес. Бұл қазіргі заманғы ғылыми-техникалық құралдардың көмегімен болжауға және алдын алуға болмайтын жағдайлар (мысалы, жер сілкінісі, цунами, тайфун, дауыл, атмосфераның жоғарғы қабатында болжанбаған процестер және т. б.).

Еңсерілмес күшке қарағанда, мемлекет оның құрал - жабдығында қажетсіз, күтпеген және қайтымсыз процестерге байланысты жоғары қауіптілік көзінің жұмысын бақылау мүмкіндігінен айырған жағдайдың туындауы болып табылады, соның нәтижесінде осы мемлекеттің еркіне қарамастан туындаған зиян келтіру қаупі барлық қабылданатын шараларға қарамастан жойылуы мүмкін емес. Бұл ретте, қаралып отырған оқиғалар мемлекеттердің объективті жауапкершілігінің нақты негізі ретінде оларды мойындайтын

арнайы халықаралық келісімдер болған кезде ғана болуы мүмкін екенін ескеру қажет. Осы келісімдер нақты салаларда және оларда көрсетілген жоғары қауіптілік көздеріне қатысты ғана қолданылады. Құқықтық қызметті жүзеге асыруға байланысты залал туындаған мемлекеттің мұндай келісімдері болмаған кезде оны өтеуге байланысты заңды міндет болып табылмайды.[2. 297 б.]

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. <https://allrefrs.ru/1-56027.html>
2. Международное право: Учебник. Отв. ред. Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. - М.: Междунар. отношения, 2000. – 720 с. (Московский государственный институт международных отно- шений (Университет) МИД России).